

Melnychuk O.A. ACCIDENT INSURANCE OF WORKERS IN GERMANY IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY

The article highlights the social security of workers in Germany in the late XIX – early XX century, based on the introduction of compulsory state social insurance against accidents.

Keywords: accidents, industrial Society, work, social security, social insurance.

УДК 94(437.3:73) «1918»

О.М. Кравчук

ТОКІЙСЬКИЙ МЕМОРАНДУМ Т.Г. МАСАРИКА ПРЕЗИДЕНТУ США Т.В. ВІЛЬСОНУ (КВІТЕНЬ 1918 РОКУ)

У статті висвітлено політичну діяльність в Японії у квітні 1918 р. лідера чехословацького визвольного руху періоду Першої світової війни. Розкрито зміст Токійського меморандуму Т.Г. Масарика президенту США Т.В. Вільсону. Показано контакти Т.Г. Масарика з японськими політиками.

Ключові слова: Т.Г. Масарик, Т.В. Вільсон, чехословацький визвольний рух, Японія.

Під час Першої світової війни розгорнувся визвольний рух чехів і словаків, лідером якого був чеський політик Т. Г. Масарик. Він сформував програму створення чехословацької держави та очолив інституційний центр національної боротьби – Чеський закордонний комітет (у 1916 р. реорганізований у Чехословацьку національну раду). Маловідомою сторінкою його діяльності під час світової війни є перебування на Далекому Сході, в Японії. Зокрема, зазначене питання в українській та зарубіжній історіографії частково висвітлювали Б. Бліжковський [7], С. Віднянський [2], Е. Задорожнюк [4], Д. Девіс і Ю. Трані [3], І. Ковтун [9; 10], В. Олівова [14], Я. Опат [15], С. Полак [16], Т. Сіллаба [17], А. Субігу [18], Т. Хайаші [8] та ін. Цієї теми торкався і сам Масарик у своїх спогадах про світову війну [13] і в розмовах з Е. Людвігом і К. Чапеком, що видані окремими книгами [6; 11].

Мета статті – розкрити значення Токійського меморандуму Т.Г. Масарика для зміцнення міжнародних позицій чехословацького визвольного руху.

У Японію Масарик приїхав з Росії після укладення Брест-Литовського миру з Центральними державами, що унеможливило перебування на її території політичних діячів, орієнтованих на Антанту. Японія була необхідним місцем зупинки для Масарика на шляху до США. З Москви потягом через Сибір (15 березня–2 квітня 1918 р.), Владивосток і Корею, 6 квітня 1918 р. кораблем він прибув до Сімоносекі, а 8 квітня приїхав до м. Токіо [18, s. 199].

Масарик цікавився Японією раніше. Ще в своїй праці «Росія і Європа» (1913 р.) Масарик відзначав успішність модернізаційних процесів у Японії наприкінці XIX – на початку XX ст., з чим пов'язував перемогу країни у війні 1904–1905 рр. з Росією. Для останньої це була поразка консерватизму та відсталості: «Японці переймали у Європи все, що тільки можливо, і з допомогою європейської цивілізації вони зуміли нав'язати Росії Портсмутський мир» [5, с. 163–164].

Японія була союзником країн Антанти. Політику було відомо, що в 1916–1917 рр. обговорювалась можливість відправлення японських військ до Європи через Сибір або морським шляхом [13, s. 168].

У Токіо для Масарика існувала можливість «негайно встановити контакти» з посольствами країн Антанти [13, s. 159]. Там перебували англійський посол К. Грін, французький – Е. Реньо, американський – Р.С. Морріс. Також Масарик бажав попередити японський уряд про те, що солдати Чехословацького корпусу «прибудуть в Японію для пересадки на пароплави», оскільки планував переправити корпус з Росії на Західний фронт в Європу [6, с. 157].

Дипломати США очікували Масарика в Японії. Зокрема, 29 березня 1918 р. державний секретар Сполучених Штатів Р. Лансінг, який дізнався про Масарика від американського підприємця Ч. Р. Крейна – прихильника слов'янських націй, наказав посольству своєї країни в Токіо зустрітися з лідером чехословацького руху і «повністю інформувати... про його погляди на ситуацію в Росії та на можливість організувати всередині Росії дієвий опір проти Центральних держав» [9, s. 20]. Саме тоді в країнах Антанти і США відбувалася дискусія щодо інтервенції в Росію за участю Японії. Президент США В. Вільсон виступав проти інтервенції, побоюючись

..... посилення впливу Японії на Далекому Сході. Велика Британія і Франція, навпаки, підтримували інтервенцію в Росію, бажаючи відновлення Східного фронту, який би відтягнув на себе частину підрозділів Німеччини з Західного фронту. У цьому контексті майже невідомий політичний еліті США організатор Чехословацького корпусу в Росії Масарик викликав значний інтерес.

Американський посол передав Т.Г. Масарику прохання президента Т.В. Вільсона підготувати меморандум про стан Росії та більшовизм. Масарик погодився, розраховуючи здобути підтримку Вільсона у визвольній боротьбі чехів і словаків. Масарик згадував, що «Вільсон особисто і як представник Сполучених Штатів став у Європі великою моральною і політичною силою: Америка йшла на війну без територіальних домагань, і тому її голос так багато важив; американське військо стало вирішальною частиною союзницьких армій» [13, s. 249].

Варто відзначити, що під час підготовки меморандуму Масарик фактично висловлював Вільсону свої сумніви щодо його програми мирного врегулювання, викладені у «14 пунктах» [11, s. 109]. Це Масарик робив не вперше. Ще 13 грудня 1917 р. з Києва Масарик телеграфував президенту: фактично давав оцінку його «14 пунктам» і наголошував на необхідності зруйнування Австро-Угорщини як пережитку середньовічного феодалізму і утворення, згідно з демократичним національним принципом, незалежних держав у Центрально-Східній Європі, однією з яких мала бути чехословацька [10, s. 55–56]. Згодом зазначені аргументи в теоретичному викладі Масарик подав у праці, завершеній у січні 1918 р. в Києві під назвою «Нова Європа. Слов'янська точка зору» [12; 13, s. 251].

10 квітня 1918 р. текст меморандуму про стан Росії та більшовизм було завершено. Сам Масарик називав його «Меморандум про Росію і більшовизм» [13, s. 159]. Іноді текст меморандуму називають «Пропагандистська і економічна робота в Росії» [4, с. 155]. У 14 пунктах документу, в якому ситуацію в Росії Масарик розглядав як велику проблему в європейському і світовому контексті [15, s. 283], було проаналізовано стан справ у Росії та рекомендовано принципи конструктивної політики щодо неї. Особливо наголошувалася потреба координації демократичними країнами Заходу політики щодо Росії: «Союзники мусять мати один спільний план відносно Росії і допомоги для неї» [13, s. 160]. Масарик запропонував союзникам налагодити «більш тісні відносини з більшовицьким урядом, аж до його визнання де-факто», згадував про можливість організації російської армії. На його думку, визнання більшовицького уряду дозволило б Антанті впливати на нього [13, s. 159–160]. Політик не вважав доцільним підтримувати російських монархістів, кадетів, соціалістів-революціонерів і білий рух. Масарик був переконаний, що «більшовики втримають владу довше, ніж передбачають їхні противники», а шлях до заспокоєння країни лежить в утворенні коаліційного уряду соціалістичних партій з кадетською лівицею (за участі більшовиків). На його думку, «тривалий демократичний і республіканський уряд в Росії здійснюватиме великий тиск на Пруссію і Австрію». Крім того, всі малі нації Центрально-Східної Європи (фіни, поляки, естонці, латиші, литовці, чехи та словаки, румуни та ін.) потребують сильної Росії – як противаги Німеччини та Австрії. «Якщо німці підкорять Схід, потім підкорять і Захід», – стверджував політик. У зазначеній тезі російський науковець Е. Задорожнюк вбачає контури того, що можна назвати геополітичним статусом Чехословаччини та інших держав Центральної Європи [4, с. 155]. Науковець інтерпретує зазначену думку Масарика як його негативну оцінку розпаду Російської держави, яку він вважав противагою німецького впливу і можливим союзником у здобутті незалежності. Торкаючись України, Масарик вказував: «Належна форма правління може бути запроваджена і для українців, які повинні бути задоволені статусом автономної республіки, що складає частину Росії: це початковий план і самих українців, тільки згодом вони проголосили свою незалежність. Проте незалежна Україна стане фактично австрійською або німецькою провінцією; німці та австрійці проводитимуть щодо України таку ж політику, що й стосовно Польщі» [13, s. 160]. Також він писав, що Росія буде прагнути утримати південь, де зосереджені основні багатства країни (родюча земля, Донецький басейн, Чорне море). Очевидно, цією констатацією Масарик знову наголосив на проблематичності створення незалежної Української держави. На думку Масарика, спільний план союзників щодо Росії мав бути спрямований на подолання в Росії німецького і австрійського впливу шляхом економічного проникнення на російський ринок, підтримку російських залізниць, без яких «не буде армії, не буде промисловості і т. д.» [13, s. 161]. Також Масарик висловився про необхідність створення союзниками в Росії спілки по закупівлі російського збіжжя, щоб воно не дісталось німцям, але підкреслив, що «селяни не будуть продавати своє збіжжя за гроші, бо ті не мають для них вартості; вони потребують товарів (чоботи, одяг, мило,

залізо, реманент тощо». Оскільки «німці і австрійці не мають товарів, союзники мають найкращу нагоду здобути російський ринок...» [13, s. 161].

Країни Антанти і США особливо цікавила перспектива відновлення Східного фронту в Росії проти Центральних держав. Це питання посол США також поставив перед Масариком. Він позитивно відповів щодо можливості формування в Росії нової армії, відзначив, що реальним є її створення чисельністю в 1 млн. осіб впродовж 6–9 місяців [13, s. 162].

У меморандумі Масарик також згадував 50-тисячний Чехословацький корпус в Росії, стверджував про можливість формування другого корпусу і просив союзників надати транспорт для перевезення легіонерів до Франції [13, s. 161]. Масарик згадував французьку підтримку чеського і словацького визвольного руху і наголошував на його геополітичному значенні: «Чехословаки є найзахіднішим слов'янським бар'єром проти Німеччини та Австрії» [13, s. 161]. Далі в меморандумі Масарик згадав угоду від 5 квітня 1918 р. між Л. Троцьким і французьким урядом про роззброєння Чехословацького корпусу на шляху до Владивостоку. Ця угода не була першою: ще 26 березня 1918 р. в Пензі між представниками Раднаркому Радянської Росії і Чехословацької національної ради було підписано угоду про здачу частини зброї. Він обійшов мовчанням отримане вже в Японії повідомлення про затримання ешелонів для доставки чехословацьких легіонерів у Владивосток, звідки вони мали відправлятися японськими кораблями [13, s. 213]. На думку істориків США Д.Е. Девіса і Ю.П. Трані, цим меморандумом Масарик підштовхував В. Вільсона до інтервенції в Росію, хоча ці ж автори відзначали відсутність ентузіазму у лідера чехословацького визвольного руху в питанні інтервенції під час особистої зустрічі з Вільсоном 19 червня 1918 р. [3, с. 261, 271, 272].

В Японії Масарик продовжував слідкувати за міжнародними подіями. Згодом він згадував своє зацікавлення промовою міністра закордонних справ Австро-Угорщини О. Черніна перед членами міських зборів Відня 2 квітня 1918 р., у якій йшлося про те, що нібито французький прем'єр Ж. Клемансо зондував ґрунт відносно готовності дунайської монархії до переговорів про укладення миру. Насправді саме Австро-Угорщина (О. Чернін знав про це) таємно займалась цим у Франції, розраховуючи розпочати переговори. Саме після цієї промови Черніна Ж. Клемансо зрозумів неможливість укладення сепаратного миру з Австро-Угорщиною. Був, зокрема, оприлюднений лист принца С. Бурбонського – брата дружини австро-угорського імператора Карла I – до Ж. Клемансо від 31 березня 1917 р., в якому висловлювалися мирні пропозиції Карла I Антанти. Таким чином, була промовисто показана ненадійність і фальш політики правлячих кіл Австро-Угорщини. Зрештою, 15 квітня 1918 р. О. Чернін подав у відставку [13, s. 163]. «Тим, що Клемансо відкрив переговори Карла і Черніна політичній громадськості, викрив австрійців у нелояльності, приніс нам велику користь і полегшив нам протиавстрійську акцію», – підсумовував Масарик [13, s. 211]. Один з висловів Черніна («Є такі Масарики також всередині монархії»), що звучав як звинувачення чеської нації у прихильності до програми Масарика, несвідомо сприяв успіху визвольного руху [13, s. 171].

В Токіо Масарик отримав повідомлення про з'їзд пригнічених націй Австро-Угорщини в Римі 8–11 квітня 1918 р. Чехословацький рух на ньому представляли Е. Бенеш і М.Р. Штефанік. На ньому «всі пригнічені нації Австро-Угорщини домовились про спільний виступ проти свого гнобителя» [13, s. 189]. З'їзд продемонстрував солідарність зазначених націй у спільній боротьбі за створення незалежних держав і розпад Австро-Угорщини. Учасники з'їзду звернулись до країн Антанти з проханням заявити про підтримку національно-визвольної боротьби пригноблених націй і визнання їхніх армій як союзних збройних формувань [1, с. 21].

В Японії Масарик продовжив свою діяльність для ознайомлення світової громадськості з чехословацькою визвольною програмою. Так, 14 квітня 1918 р. він дав інтерв'ю провідному японському часопису «Токуо Asahi Shimbun», в якому опублікував 19–20 квітня статтю «Німецький наступ на Схід» [8, s. 90].

15 квітня 1918 р. Масарика відвідав інспектор еміграційного відділу міської поліції Я. Такаяма. Масарик пояснив йому, чому він користується британським паспортом на ім'я Т.Г. Марсен. Згодом від Н. Макіно, колишнього міністра закордонних справ і посла Японії в Австро-Угорщині, Такаяма дізнався більше про Масарика і зацікавився чехословацькою визвольною боротьбою. Він допоміг політику відвідати 19 квітня 1918 р. секретаря міністерства закордонних справ Японії К. Шідехарі, якому Масарик вручив меморандум з проханням про допомогу у вивезенні чехословацьких частини з Владивостоку, в забезпеченні їх одягом і взуттям.

За іншими відомостями, Масарик встановив контакти з японськими ліберальними політиками – депутатом і колишнім дипломатом Н. Макіно, лідерами партій «Сейюкай» (Партія друзів політики) Т. Хара і «Кенсейкай» (Конституційна партія) Т. Като.

Масариком також зацікавилися японські військові. Політик зустрівся з прихильником ідеї японської інтервенції в Сибір, заступником начальника генерального штабу генералом Г. Танакою. Щоб використати Чехословацький корпус у Росії в інтересах своєї країни, Танака прагнув підпорядкувати його японському командуванню для можливих спільних військових операцій в Сибіру. У той час, під приводом захисту інтересів своїх підданих, Японія 4 квітня 1918 р. вже ввела свої військові підрозділи до Владивостока. Очевидно, на зустрічі відбувся лише обмін думками, оскільки певного рішення на ній ухвалено не було [8, s. 91].

Згодом у розмовах з К. Чапеком Масарик згадував: «Роздивитися Японію я не зміг; не було часу навіть оглянутися довкола себе» [6, с. 157]. У «Світовій революції» він писав: «Дво-тижневе проживання в Японії моїх знань про неї переважно не збагатило. Вся моя увага була звернена до долі легіонів, на війну і на очікуваний мир» [13, s. 164]. Проте певне знайомство з Японією у Масарика все-таки відбулося: «Я відвідав у Токіо ті чи інші храми декількох релігій, подивився багато на що, до чого був доступ...» [13, s. 164]. Також Масарик побував у книжкових і мистецьких магазинах, де йому «пощастило придбати чудові японські гравюри на дереві та деякі європейські книги...» [13, s. 164].

19 квітня 1918 р. Масарик приїхав до Йокогами, звідти наступного дня відплив пароплавом «Empress of Asia» і, перетнувши Тихий океан, 29 квітня прибув на американський континент, до м. Ванкувера (Канада) [18, s. 199].

Як політик Масарик відзначав динамізм економіки Японії: «Цікавив мене економічний стан Японії і в ньому шукав досвід; я хотів бачити, як війна економічно відбилася на всій Японії». Він підкреслив, що війна стримала Англію і певною мірою Францію від звичайних поставок збіжжя на Далекий Схід, що надало Японії можливість розширити свою торгівлю в Азії та дійти аж до Єгипту в Африці [13, s. 164].

Політико-дипломатична діяльність Масарика в Японії мала важливі наслідки для подальшого розгортання чехословацького визвольного руху, підтримки його США. Завдяки Токійському меморандуму Вільсон почав вважати Масарика одним з експертів у справах Росії, а Масарик встановив контакти з вищим керівництвом США, що дозволило ширше ознайомити американських політиків з чехословацькими визвольними прагненнями. Згодом Масарик писав про конфіденційне ознайомлення президентом Вільсоном союзників із змістом його Токійського меморандуму [13, s. 193]. Для США Чехословацький корпус став одним із важливих чинників у громадянській війні в Росії. За проектом США, 2 серпня 1918 р. уряд Японії видав декларацію про військову інтервенцію на захист Чехословацького корпусу [13, s. 237]. 9 вересня 1918 р. уряд Японії визнав чехословацьке військо регулярною армією у війні з Австрією, а Національну раду – керівним органом, з яким бажав підтримувати постійні відносини [13, s. 239]. Втім, чесько-японський союз перед спільним ворогом у 1918 р. не став довготривалим. Після проголошення ЧСР суперечності між японцями і чехословацьким корпусом щодо дій в Росії стали явними. В час, коли чехи і словаки боролися за незалежність від габсбурзької монархії, Японія готувалась до розширення своєї імперії [8, s. 94].

Отже, японська сторінка у визвольній діяльності Т.Г. Масарика відіграла важливу роль. Токійський меморандум президенту Вільсону загалом допоміг Масарику актуалізувати чехословацьке питання в зовнішній політиці однієї з найвпливовіших держав.

Перспективи подальшого дослідження зазначеної тематики передбачають вивчення дипломатичних документів Великої Британії та Франції про перебування Масарика в Японії, дослідження його політичної активності як лідера чехословацького визвольного руху в США у відносинах з президентом США Т.В. Вільсоном.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Беляева В.И. Чехословацкий вопрос в политике Великобритании в годы Первой мировой войны / В.И. Беляева // К 70-летию образования самостоятельных государств в Центральной и Юго-Восточной Европе. Выпуск II. – Москва, 1989. – С. 13–23.
2. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа : від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов. – К. : Інститут історії України, 2009. – 376 с.

3. Дэвис Д.Э., Трани Ю.П. Первая холодная война. Наследие Вудро Вильсона в советско-американских отношениях / Д.Э. Дэвис, Ю.П. Трани. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 479 с.
4. Задорожнюк Э. Г. Штрихи к портрету Томаша Гаррига Масарика / Э. Г. Задорожнюк // Новая и новейшая история. – 2012. – № 5. – С. 151–163.
5. Масарик Т.Г. Россия и Европа / Т.Г. Масарик. – СПб. : РХГИ, 2000. – 448 с.
6. Чапек К. Бесіди з Томашем Масариком / Карел Чапек. – Л.: Астролябія, 2010. – 464 с.
7. Blížkovský B. Masarykova cesta kolem světa za demokratické Československo / B. Blížkovský // Živé hodnoty Masarykova Československa. Směrodatné hodnoty pro 21. století [Электронный ресурс] Режим доступа : <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/masarykova-.html>. – Дата доступа : 18.03.2012.
8. Hayashi T.T. G. Masaryk, československé legie a Japonsko / T. Hayashi // První světová válka, moderní demokracie a T.G. Masaryk. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ústavem T.G. Masaryka ve dnech 22. – 24. září 1994 v zámku v Liblicích u Mělníka. – Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1995. – S. 89–95.
9. Kovtun I. Masarykův triumf. Příběh konce velké války / I. Kovtun. – Praha : Odeon, 1991. – 542 s.
10. Kovtun G.J. Masaryk and America. Testimony of a relationship / G. J. Kovtun. – Washington : Library of Congress, 1988. – 82 s.
11. Ludwig E. Duch a čin. Rozmluvy s Masarykem / E. Ludwig. – Praha : Česka expedice RIOPRESS, 1996. – 189 s.
12. Masaryk T.G. Nová Evropa (Stanovisko slovasnské) / T. G. Masaryk. – Brno : Doplněk, 1994. – 193 s.
13. Masaryk T.G. Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918 / T.G. Masaryk. – Praha : Masarykův ústav AV ČR, Ústav T.G. Masaryka, o. p. s., 2005. – 640 s.
14. Olivová V. Dějiny první republiky / V. Olivová. – Praha : Karolinum, 2000. – 356 s.
15. Opat J. Průvodce životem a dílem T.G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes / J. Opat. – Praha : Ústav T.G. Masaryka, 2003. – 536 s.
16. Polák S. Za ideálem a Pravdou 5 (1915–1918) / S. Polák. – Praha : Ústav T. G. Masaryka, 2009. – 568 s.
17. Syllaba T. T.G. Masaryk a revoluce v Rusku / T. Syllaba. – Praha : Naše vojsko, 1959. – 268 s.
18. Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk / A. Soubigou. – Praha : Paseka, 2004. – 456 s.

Кравчук А.Н. ТОКИЙСКИЙ МЕМОРАНДУМ Т.Г. МАСАРИКА ПРЕЗИДЕНТУ США Т.В. ВИЛЬСОНУ (АПРЕЛЬ 1918 ГОДА)

В статье раскрыта политическая деятельность в Японии в апреле 1918 г. лидера чехословацкого освободительного движения периода Первой мировой войны. Раскрыто содержание Токийского меморандума Т.Г. Масарика президенту США Т.В. Вильсону; показаны контакты Т.Г. Масарика с японскими политиками.

Ключевые слова: Т.Г. Масарик, Т.В. Вильсон, чехословацкое освободительное движение, Япония.

Kravchuk O. TOKYO MEMORANDUM OF T. G. MASARYK TO THE PRESIDENT OF THE USA T.W. WILSON (APRIL 1918)

The article highlighted the political activities in Japan in April 1918 of the leader of the Czechoslovak liberation movement during the First World War. In the article the author opened the context of Tokyo Memorandum of T.G. Masaryk to the president of the USA T.W. Wilson. The author showed the contacts of T.G. Masaryk with Japan's politicians.

Keywords: T.G. Masaryk, T.W. Wilson, Czechoslovakian liberation movement, Japan.

УДК [94:364.3] «19» (47+57)

О.І. Вальчук

ОРГАНІЗАТОРИ ТА ПРОВІДНИКИ РАДЯНСЬКОГО СОЦСТРАХУ 1920–1930-х РОКІВ

Вплив окремих особистостей на формування організаційної системи державного соціального страхування в СРСР мав зворотню дію із відповідними наслідками для їхнього життя. Ознайомлення з практичною діяльністю відповідальних страхових працівників і науковими поглядами теоретиків радянського соцстраху дозволяє краще зрозуміти процеси, в яких вони брали безпосередню участь.

Ключові слова: соціальне страхування, радянські теоретики, реконструктивний період, наукові погляди, професійні інтереси, Цусстрах НКП СРСР, відповідальні страхові працівники.